

Mazpazīstamas pīlādžu sugas Latvijas dārziem

The Little Know Species of Sorbus for Latvian gardens

Daina Roze, Dzintra Knape, Dagnija Šmite, Anita Roze

Nacionālais botāniskais dārzs

E-pasts: daina.roze@gmail.com

Abstract. Descriptions of most of the species of *Sorbus* cultivated in the plant collections or private and public gardens have not been published in the Latvian language yet. The purpose of this paper is to give the characteristic indications for the verification of the conformity of the planting material and to suggest the growing conditions for the *Sorbus* seedlings. The experience of the scientists from Dendroflora division of National Botanic Garden accumulated within the period of many years regarding forming and scientific support of more than 50 *Sorbus* taxa collection is summarized in this publication. The rich material of the herbarium and exhaustive account of literature sources are analysed and added.

Keywords: *Sorbus*, characteristic indications, species.

Ievads

Interese par pīlādžu sugām strauji pieaug daudzu valstu dārzkopju, kokaugu dažādību kolekcionāru un ainavu arhitektu vidū. Tomēr sugu skaits, kuru plašāk izmanto privātajos un publiskajos stādījumos, joprojām ir neliels ne tikai Latvijā, bet arī citur Eiropā. Līdz šim daudzu kolekcijās, privātajos un sabiedriskajos stādījumos audzēto pīlādžu ģints (*Sorbus* L.) sugu apraksti latviešu valodā nav publicēti.

Raksta mērķis ir sniegt raksturīgās pazīmes stādu materiāla un stādījumos esošo pīlādžu sugu atbilstības pārbaudei, kā arī sniegt sugu audzēšanā respektējamās svarīgākās sugu ekoloģiskās īpatnības. Raksta apjoma dēļ iepazīstinājām tikai ar daļu izmantojamā sugu sortimenta.

Materiāls un metodes

Rakstā apkopota Nacionālā botāniskā dārza (NBD) Dendrofloras nodaļas zinātnieku daudzu gadu laikā uzkrātā pieredze vairāk nekā 50 sugu lielās pīlādžu ģints kolekcijas izveidošanā un zinātniskajā uzturēšanā. Darbā izmantota aprakstošā metode. Apkopojošās tabulas izveidei izmantots apjomīgs literatūras klāsts, no kura pievienotajā literatūras sarakstā minēti tikai daži avoti (Rehder, 1940; Габриэлян, 1978; Griffiths, 1994; Mc.Allister, 1995; Rich et al., 2010), kā arī ekspedīcijās ievāktā materiāla herbārijs (HBA). Sugu noteikšanā izmantojamo pazīmju komplekss aprobēts NBD kolekcijās taksonu noteikšanā. Ieteikumus sugu audzēšanai pamato savvaļā ievāktā, kā arī starptautiskajā sēkļu apmaiņā iegūtā materiāla pavairošanas, audzēšanas un stādījumu veidošanas pieredze Nacionālā botāniskā dārza kolekcijās, kā arī Latvijas dendroloģisko stādījumu apsekošanā iegūtā pieredze. Novērtējot sugu piemērotību stādījumiem, ņemta vērā to ziemcietība, augšanas īpatnības augsnes ar dažādu skābumu, mitruma režīmu un augsnes auglību, kā arī prasības apgaismojumam.

Pīlādžu sugas pavairo ar sēklām. Tām ir raksturīgs dziļais, fizioloģiskais miera periods, kura pārtraukšanai nepieciešama stratifikācija 0 °C līdz 3 °C temperatūrā. Atkarībā no sugas, stratifikācija var ilgt 3 – 10 mēnešus. Sēklas, izsētas rudenī tūlīt pēc ievākšanas, parasti sadīgst tikai otrajā gadā. Sēkļu apstrāde pirms stratifikācijas ar giberālīnu, konetīnu un urīnvielu atsevišķām sugām ievērojami paātrina miera perioda pārtraukšanu un veicina dīgšanu. Retāk pīlādžus pavairo ar zālainiem spraudņiem un noliekšņiem (Николаева и др., 1985).

Rezultāti

Nacionālajā botāniskajā dārzā pīlādžu sugas tiek pavairotas galvenokārt ar sēklām, izmantojot stratifikāciju.

Salīdzinājumā ar pīlādžu šķirnēm, pīlādžu sugas ir prasīgākas augtenes apstākļu ziņā, jo savvaļā tās aug augsnēs ar dažādu auglību un mitruma režīmu.

Kā krūmi augošās pīlādžu sugas (pēc mūsu novērojumiem) dekoratīvitāti saglabās apmēram 20 – 25 gadus, bet kā koki augošās sugas – vairāk nekā 50 gadu. Mūža ilgumu ietekmēs gan augšanas apstākļu piemērotība, gan arī sugas īpatnības. Jānorāda, ka daudzas mazpazīstamas pīlādžu sugas Latvijā audzētas salīdzinoši neilgu laiku, lai varētu sniegt patiesu informāciju par to ilgmūžīgumu mūsu apstākļos. Pīlādžu izmantošanas iespējas stādījumos ir daudzveidīgas. Pīlādžu sugas, kuras aug kā krūmi (Anglijas pīlādis, gāzelīgais pīlādis, *S. chamaespilus*, *S. × hostii*), labi izskatīsies stādījumos ar reljefa starpību. Kā soliteri grupu vai rindu stādījumos izcelsies Amerikas pīlādis, Amūras pīlādis, daiļais pīlādis un miecvielu pīlādis. Izteismīgus krāsu akcentus pavasarī un rudenī veidos sajauktā pīlādža grupas stādījums. Savukārt Devonas pīlādža un *S. redliana* grupu stādījumi ar smagnējo raksturu, interesanto lapojumu un īpatnējiem augļiem labi iederēsies plašākā ainavā. Pīlādžu sugas ar baltajiem augļiem, kas ilgi saglabājas zaros, izcelsies mūžzaļo skujkoku ielokā vai bosketos, kur jutīgākās sugas būs arī pasargātas.

Diskusija

Nereti tiek pausts viedoklis, ka pīlādži ir viegli audzējami un mazprasīgi. Tomēr katra reģiona dažādu augteņu pīlādžu sugām ir tām raksturīgas ekoloģiskās īpatnības, kuras respektējamas, lai augs būtu veselīgs un līdz ar to arī dekoratīvs. Tālo Austrumu pīlādžu sugas ir īpaši jutīgas pret Latvijas ziemām raksturīgajiem atkušņiem, tādēļ tās ieteicamāk audzēt Latvijas apvidos ar kontinentālāku klimatu. Ziemeļamerikas pīlādžu sugas vairumā gadījumu ir izteikti mitruma prasīgas, kalnos augošajām sugām bieži ir nepieciešama kaļķaina augsne. Salīdzinoši izturīgākas pret kaitēkļiem, slimībām, kā apliecina mūsu pieredze, ir pīlādžu sugas ar veselām vai izgrieztām lapām. Šīs sugas mazāk bojā arī savvaļas dzīvnieki – zaķi un stīrnas. Pīlādžu sugām raksturīga sekla sakņu sistēma, tādēļ īpaša vērība jāveltī apdobju mulčēšanai. Ja pīlādžus audzē sausākās augsnēs bez apdobjiem un ilgstošākos sausuma periodos tiem nenodrošina papildu laistīšanu, ieteicams zālienu ap kokaugu neplaut pārāk zemu. Pavasarī pīlādžus stāda ļoti agri – tikko atkususi zeme.

Secinājumi

Pīlādžu sugām atšķirībā no šķirnēm ir dažādākas prasības augšanas apstākļu ziņā, kas respektējams, lai stādījumos augi būtu dekoratīvi.

Dažādos augšanas apstākļos un stādījumu veidos izmantojamās mazpazīstamās pīlādžu sugas sniedz iespēju bagātināt Latvijas kultūrainavu.

Latvijā maz pazīstamu pīlādžu ģints (*Sorbus* L.) sugu raksturīgās pazīmes, areāls un augtenes
The Characteristic Indications for the Verification of the Little Know Species of Sorbus, its Distribution and Growing Conditions

<i>Suga Species</i>	Pumpuri Buds	<i>Zari Twigs</i>	Lapas Leaves	Ziedi Flowers	Augļi Fruits	Areāls, augšanas apstākļi Distribution, growing conditions
Amerikas pīlādzis <i>S. americana</i> Marshall Koks, krūms, augstums – 10 m, platums – 3 m	Koniski, tumši sarkani, lieli, lipīgi, sarkani brūnie matiņi zvīņu malās	Sarkanbrūni, spēcīgi, stīvi	Līdz 33 cm, 7 – 8 eliptiski lancetisku lapiņu pāri. Lapas plātnes mala ar sīkiem zobīņiem gandrīz līdz pamatam	Balti, ziedkopa liela	Oranžsarkani, spīdīgi, nelieli, gandrīz apaļi. Var radīt gremošanas problēmas, ja lieto lielākā daudzumā	Ziemeļamerika. Saulmīlis. Labāk aug mitrās augsnēs. 1. – 5. zona. Izcili dekoratīvs
Amūras pīlādzis <i>S. amurensis</i> Koehne Koks, augstums līdz 8 m, platums – 4 m	Olveida, nav lipīgi, zīdainie matiņi galvenokārt augšējā daļā	Sarkanīgi, lenticēles iegarenas, gaišas	5 – 7 lineāru vai plati lancetisku lapiņu pāri, augšējās lapiņas sēdošas. Augiem ar dzelteniem augļiem lapiņas blīvākas	Balti	Koši sarkani vai dzeltēni, apaļi, ar spēcīgu rūgto mandeļu smaržu	Krievijas Tālie Austrumi, Koreja, Ķīna. Saulmīlis. Vidēji auglīgas augsnes. 3. zona
Anglijas pīlādzis <i>S. anglica</i> Hedlund Krūms, augstums – 2 m, platums – 2 m	Olveida, zaļganbrūni, līdz sarkanbrūni	Sarkanbrūni ar zilganu apsarmi, spēcīgi, ar gaišām, ieapaļām lenticelēm	Otrādi olveida līdz rombiskas, robainas vai sekli daivainas. Virspuse tumši zaļa, spīdīga, apakšpuse gaiši pelēka, tūbaina (7) 8 – 10 (11) dzīslu pāru	Balti, ar sārtām putekšņcām	Tumši sarkani (karmīnsarkani), apaļi. Lenticēles parasti sīkas, to nav daudz	Britu salas, izņemot Skotiju. Saulmīlis. Labi aug kaļķainās augsnēs. 7. zona
Kašmiras pīlādzis <i>S. cashmiriana</i> Hedl. Koks, krūms, augstums – 4 m, platums – 3 m	Ovāli koniski, sarkanīgi, ar sarkanbrūniem matiņiem galotnē un zvīņu malās	Sarkanbrūni, samērā spēcīgi	Līdz 23 cm, 7 – 10 lancetisku lapiņu pāru. Mala ar zobīņiem līdz pamatam	Gaiši rozā, lieli (vairāk nekā 10 mm caurmērā)	Balti, izņemot rozā plankumus pie kausiņa	Himalaji, Kašmira. Saulmīlis. Izcili dekoratīvs. 4. – 7. zona. Stādāms aizsargātās vietās
<i>S. chamaespilus</i> Crantz Krūms, augstums – 3 m, platums – 3 m	Olveida, zaļganbrūni līdz sarkanbrūni, kaili, zvīņu malas skropstainas	Sarkani brūni vai brūni, ar gaišām lenticelēm	Eliptiskas līdz otrādi olveida. Mala ar zobīņiem. Apakšpuse zaļa	Rozā, ziedkopa neliela, blīva	Oranžsarkani, gandrīz apaļi vai ovāli. Lenticēļu daudz	Centrālās un D Eiropas kalnos. Saulmīlis. Kaļķainās augsnēs. 5. – 9. zona

Tabulas turpinājums

<i>Suga Species</i>	Pumpuri Buds	<i>Zari Twigs</i>	<i>Lapas Leaves</i>	<i>Ziedi Flowers</i>	<i>Augļi Fruits</i>	Areāls, augšanas apstākļi Distribution, growing conditions
Sajauktais pilādzis <i>S. commixta</i> Hedl. Koks, krūms, augstums – 15 m, platums – 3 m	Koniski, sarkani vai zaļgansarkani, nav lipīgi līdz ļoti lipīgi, ar sarkanbrūniem matīņiem vai kaili	Sarkanbrūni, samērā stīvi, ar gaišām lenticelēm	6 – 8 lancetisku vai lineāri lancetisku lapiņu pāri. Lapiņas spīdīgas. Mala ar zobīņiem gandrīz līdz pamatam	Krēmkrāsā	Oranžsarkani	Krievijas Tālie Austrumi, Japāna un Koreja. Saulmīlis. 6. zona. Izcili dekoratīvs lapu plaukšanas laikā un rudenī
Daiļais pilādzis <i>S. decora</i> C.K.Schneid. Koks, augstums – līdz 10 m, platums – 3 m	Koniski, tumši sarkani, lieli, lipīgi, matīņi galotnē un zvīņu malās	Resni, stīvi	5 – 8 gari lancetisku lapiņu pāri. Mala ar zobīņiem gandrīz līdz pamatam. Apakšpuse tumši zaļa	Krēmkrāsā	Oranžsarkani. Lielākā daudzumā rada gremošanas problēmas	Ziemeļamerika. Saulmīlis. Mitrās augsnes. 2. zona. Izcili dekoratīvs
Devonas pilādzis <i>S. devoniensis</i> E.F.Warb. Koks, augstums – 10 m, platums – 3 m	Ovāli, zaļgani, pumpuru zvīņu malas brūnas, ar baltiem matīņiem	Tumši brūni ar ieapaļām, gaišām lenticelēm	Plati iegareni-eliptiskas; daivu gali smaili. 1/8 – (1/6) līdz vidusdzīslai. Virspuse zaļa, spīdīga, apakšpuse pelēcīgi tūbaina. 7 – 9 sānu dzīslu pāri	Balti	Oranžbrūni. Lenticēļu daudz, virzienā uz pamatu tās lielākas	Saulmīlis. Labi augs drenētās, kaļķainās augsnēs. 7. zona
Daudzkrāsu pilādzis <i>S. discolor</i> Maxim. Koks, augstums līdz 10 m, platums – 2.5 m	Koniski, tumši sarkani, sarkanbrūni matīņi zvīņu malās	Sarkanpelēki	(4) 6 – 8 (11) ovāli lancetisku lapiņu pāri. Lapiņas blīvas, ar strupu galu	Zaļgan- dzeltenīgi	Balti ar sarkanbrūniem lāsumiem	Ķīna. Saulmīlis. Vidēji auglīgās augsnēs. 2. – 7. zona
Mājas pilādzis <i>S. domestica</i> L. Koks, augstums – 10 m, platums – 3 m	Koniski, gaiši brūni, lipīgi, kaili, galotnē ar matīņiem	Oļīvpelēki vai sarkanbrūni	6 – 10 lancetisku lapiņu pāri	Pumpuros sarkani, vēlāk – viegli dzeltenī	Zaļgandzelteni, brūni sarkani; forma variē. Lieto pārtikā	Rietumeiropa, Vidusjūras apgabals. Sausumizturīgs. Kaļķainās augsnēs. 6. zona
Foresta pilādzis <i>S. forrestii</i> McAll. & Gillham Koks, krūms, augstums – 5 m, platums – 3 m	Izstiepti ovāli, tumšsarkani. Galotnē un gar zvīņu malām balti matīņi	Sarkanbrūni ar gaišām, ieapaļām lenticelēm	7 – 9 lancetisku lapiņu pāri, kuri novietoti viens no otra attālu	Balti	Balti ar aveņkrāsas laukumu pie kausiņa. Nelielā daudzumā var lietot pārtikā	Ķīna. Mitrā, skābā līdz neitrālā augsnē. 6. – 7. zona
Krūma pilādzis <i>S. frutescens</i> Mc.All. Krūms, augstums – 2.5 m, platums – 2 m	Ovāli koniski, tumši, ar baltiem matīņiem galotnē un zvīņu malās	Šokolādes brūni	(7) 11 – 12(14) ovāli lancetisku lapiņu pāru. Mala ar zobīņiem līdz pamatam. Virspuse tumši zaļa, apakšpuse gaišāka	Balti	Balti, pie kausiņa dažkārt rozā	Ķīna. Saulmīlis. 6. – 7. zona. Stāda aizsargātās vietās

Tabulas turpinājums

<i>Suga Species</i>	Pumpuri Buds	<i>Zari Twigs</i>	<i>Lapas Leaves</i>	<i>Ziedi Flowers</i>	<i>Augļi Fruits</i>	Areāls, augšanas apstākļi Distribution, growing conditions
Kēnes pilādzis <i>S. koehneana</i> C.K.Schneid. Koks, krūms, augstums – līdz 4 m, platums – 2 m	Koniski, gaiši līdz tumši sarkani, ar baltiem matiņiem zvīņu malās	Tumši sarkani līdz šokolādes brūni, smalki, kaili vai gandrīz kaili	17 – 25 izstiepti eliptisku lapiņu pāri. Mala līdz pamatam asi zāgzbaina	Balti	Balti, sīki, skābi, bez rūgtuma	Ķīna. Stāda aizsargātās vietās. 6. zona. Izcili dekoratīvs
Gāzelīgais pilādzis <i>S. porrigentiformis</i> E.F. Warb. Koks, krūms, augstums – 3 m, platums – 2 m	Ovāli, zaļgani	Brūni, sarkanbrūni ar ieapaļām gaišām lenticelēm	Otrādi olveida. Lapas plātnes apakšpuse balti tūbaina. (7) 8 – 10 (11) dzīslu pāri	Balti	Tumši sarkani, apaļi. Lenticeles lielas, vairāk kātiņa tuvumā	DR Lielbritānijā Saulmīlis. Kaļķainās augsnes. 5. – 6. zona
<i>S. redliana</i> Karpati Koks vai krūms, augstums – 5 m, platums – 3 m	Ovāli, zaļgani; pumpurzvīņas ar brūnu apmali un baltiem matiņiem	Sarkanbrūni	Ovālas vai eliptiskas, daivas seklas, noapaļotas, ar izteikti zobainu malu. Virspuse spīdīga, apakšpuse zaļganpelēka, tūbaina. Sānu dzīslas 7 – 9 pāri	Balti	Koši sarkani, apaļi, ar izceltām, lenticeles novietotas izklaidus	Ungārija. Saulmīlis. Mitrās, smilšainās augsnes. 5. – 6. zona
Plūškoku pilādzis <i>S. sambucifolia</i> M. Roem. Krūms, augstums – līdz 1.5 m, platums – 1 m	Koniski, lipīgi, kaili vai matiņu nedaudz. Zvīņu malas dažkārt skropstainas	Sarkanbrūni, ar zilganu apsarmi, kaili vai matiņu nedaudz	7 – 15 ovāli lancetisku lapiņu pāru. Mala asi zāgzbaina. Virspuse tumši zaļa, spīdīga, gandrīz kaila, apakšpuse bālgana	Balti vai sarkanīgi	Koši sarkani, apaļi vai iegareni. Viena no labākajām pārtikā lietojamām sugām	Tālo Austrumu kalnos – Krievijā un Japānā. Saulmīlis. Ar mitrumu nodrošinātā augsne. 6. zona
Sīčuņas pilādzis <i>S. setschwanensis</i> Koehne. Koks vai krūms, augstums – līdz 5 m, platums – 2.5 m	Ovāli, sarkanbrūni, ar sarkanbrūniem matiņiem	Sarkanbrūni ar baltām, apaļām lenticelēm	12 – 13 ovāli iegarenu lapiņu pāru. Virspuse spīdīga, koši zaļa	Balti	Balti	Ķīna – Sīčuņas province. Saulmīlis. 6. – 7. zona. Stāda aizsargātās vietās
<i>S. × hostii</i> Heynh. Krūms, augstums – līdz 4 m, platums – 3 m	Nav būtiska pazīme sugas noteikšanā	Oļīvrūni vai sarkanbrūni, ar gaišām lenticelēm	Šauri olveida, 8 – 12 sānu dzīslu pāri	Rozā	Sarkani	Saulmīlis, vēlamas kaļķainas augsnes. 5. – 9. zona

Tabulas nobeigums

<i>Suga Species</i>	<i>Pumpuri Buds</i>	<i>Zari Twigs</i>	<i>Lapas Leaves</i>	<i>Ziedi Flowers</i>	<i>Augļi Fruits</i>	<i>Areāls, augšanas apstākļi Distribution, growing conditions</i>
Miecvielu pilādzis <i>S. torminalis</i> Garsault Koks vai krūms, augstums – līdz 10 m, platums – 3 m	Olveida vai apaļi, brūnzaļi, spīdīgi, ar strupu galu, zvīņu malas skropstainas	Olīvbrūni, pūkaini, vēlāk kaili	Plati olveida, daivas trīsstūrainas	Balti	Brūni. Lenticēles gaišas	Eiropa, Mazāzija, Ziemeļāfrika. Saulmīlis. Kaļķainās augsnēs. 6. zona. Izcili dekoratīvs
Vilmorina pilādzis <i>S. vilmorinii</i> C. K. Schneid. Koks vai krūms, augstums – līdz 7.5 m, platums – 3 m	Koniski, tumšsarkani, ar sarkanbrūniem matiņiem gar zvīņu malām un galotnēs	Sarkanbrūni, tievi, jaunie ar tumši sarkaniem matiņiem	9 – 12 eliptisku lapiņu pāru	Balti	Negatavi - aveņsarkani, nogatavojoties – balti ar sārtiem plankumiem	Ķīna, Juņņanāšas province. Saulmīlis. 5. – 8. zona. Izcili dekoratīvs augļu laikā

Literatūra

1. Griffiths M. (1994). *Index of Garden Plants*. London: The Macmillan Publishers Ltd. 1234 p.
2. Mc Allister H. (2005). *The Genus Sorbus. Mountain Ash And Other Rowans*. Richmond, Surrey: Royal Botanic Gardens, Kew. 305 p.
3. Rehder A. (1940). *A Manual of cultivated trees and shrubs*. New York: The Macmillan Company. 996 p.
4. Rich T., Houston L., Robertson A., Proctor M. (2010). *Whitebeams, Rowans and Service Trees of Britain and Ireland: A Monograph of British and Irish Sorbus L.* Botanical Society of the British Isles. 223 p.
5. Габриэлян Э. (1978). *Рябины Западной Азии и Гималаев*. Ереван: Изд. АН Армянской ССР. 264 с.
6. Николаева М., Разумова М., Гладкова В. (1985). *Справочник по проращиванию покоящихся семян*. Ленинград: Наука. 348 с.